

ОСОБЛИВОСТІ СЕНСУ ЖИТТЯ ТА ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

У дослідженні було вивчено особливості уявлень про сенс життя, ступінь розвитку та сформованості якісних складових особистісного потенціалу у підлітків, позбавлених батьківського піклування. Встановлено, що для даної категорії дітей притаманний більш низький рівень розвитку смислової сфери та окремих складових особистісного потенціалу (життєстійкість й самоефективність), на відмінну від дітей з повних сімей. Соціальне середовище, в якому знаходяться старшокласники з інтернату, негативно впливає на вірне розуміння ними сенсу життя і не сприяє розкриттю моральної сили, яка є основою подолання життєвих труднощів і реалізації особистісного потенціалу.

Ключові слова: сенс життя, особистісний потенціал.

В этом исследовании изучены особенности представлений о смысле жизни, степень развития составляющих личностного потенциала у подростков, лишённых родительского попечительства. Установлено, что для данной категории детей свойственен более низкий уровень развития смысловой сферы и отдельных компонентов личностного потенциала по сравнению с детьми из полных семей. Социальная среда, в которой находятся старшеклассники из интерната, оказывает негативное влияние на правильное понимание ими смысла жизни и не способствует раскрытию нравственной силы, которая является основой преодоления жизненных трудностей и реализации личностного потенциала.

Ключевые слова: смысл жизни, личностный потенциал.

Постановка проблеми. Питання про сенс життя рано чи пізно постає перед кожною людиною. У чому сенс життя, для чого жити, в чому призначення і щастя людини – це вічні питання, на які немає однозначних відповідей і визначень. У психології сенс життя розуміється як важливий орієнтир, який визначає і спрямовує долю людини. Це усвідомлення людьми основного змісту всієї діяльності, яке визначає їх місце і значення в житті суспільства. Чітко усвідомлений з юнацьких років сенс життя може вести людину все життя як зірка, давати їй мужність і енергію, які здатні подолати будь-які перешкоди. Тому проблема пошуку сенсу життя набуває великого значення вже в підлітковому віці і дуже важлива для тих дітей, які ростуть в особливих соціальних

умовах, зокрема це відноситься до дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже сім'я для кожної людини – це джерело формування правильного розуміння сенсу життя, світогляду, який допомагає відкрити в собі моральні сили і долати різні життєві труднощі. А підлітки, позбавлені батьківської підтримки і опіки, часто залишаються один на один зі своїми проблемами та відчують труднощі в самовизначенні та пошуку свого призначення.

Крім цього, підлітковий вік є також сенситивним періодом для реалізації своїх можливостей, розкриття внутрішнього «ядра» і стрижня, які закладені в людині від народження. Це період реалізації свого особистісного потенціалу, який поряд з прагненням до реалізації своїх можливостей розкривається за умови виникнення бажання зрозуміти сенс свого життя.

Однак основні складові особистісного потенціалу (життєстійкість, самоефективність, толерантність до невизначеності та ін.) можуть недостатньо проявлятися в підлітків, котрих позбавили батьківського піклування в силу певних обставин. Для таких дітей характерний особливий процес соціалізації, що характеризується такими особливостями як трудність з встановленням контактів з оточуючими, слабо розвинуте почуття відповідальності, несформованість вольової сфери, життєвих планів і цілеспрямованості, спрямованої на майбутнє. Зрозуміло, що вищеперелічені особливості впливають на поведінку, емоційно-вольову сферу, систему уявлень про себе і світ і, як наслідок, на формування сенсожиттєвих позицій і реалізацію особистісного потенціалу в таких підлітків.

Огляд літератури із теми дослідження. У працях зарубіжних психологів найбільш розгорнуті теоретичні уявлення про сенс життя в теоріях В. Франкла, Дж. Ройса і Ф. Фенікса. Так уявлення про сенс як про життєве завдання детально розроблено в теорії особистості і психотерапії В. Франкла [6]. Він виділяє три основні частини: вчення про прагнення до сенсу, вчення про сенс життя і вчення про свободу волі. Прагнення до пошуку та реалізації людиною сенсу свого життя В.Франкл розглядає як вроджену мотиваційну тенденцію, притаманну всім людям, що є основним двигуном поведінки і розвитку особистості. При цьому для того, щоб жити і активно діяти, людина повинна вірити в сенс, яким володіють його вчинки.

Положення про унікальність сенсу не заважає В. Франклу дати також змістовну характеристику можливих позитивних сенсів. Для цього він вводить уявлення про цінності – смисло-

ві універсалії, котрі кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству або людству довелося стикатися. Ним були виділені три групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання і цінності відносин.

Основна новизна підходу В. Франкла пов'язана, однак, з третьою групою цінностей, яким він приділяє найбільшу увагу – з цінностями відносин. До цих цінностей людині доводиться вдаватися, коли вона опиняється у владі обставин, які не в змозі змінити. Але за будь-яких обставин людина вільна зайняти осмислену позицію по відношенню до них і надати своєму стражданню глибокий життєвий сенс [3].

Найбільш розгорнутим підходом до сенсу в аспекті інтеграції особистої та соціальної дійсності є теорія Ф. Фенікса. З усіх авторів, які розглядали сенс як інтегративну структуру особистості, Ф. Фенікс дає найбільш докладний аналітичний опис самого сенсу, хоча визначення сенсу у нього, як і в інших, відсутнє. Він виділяє чотири параметри сенсу: 1) переживання, рефлексивне самоусвідомлення, яке впливає на поведінкові реакції; 2) логічні принципи структурування цього переживання; 3) вибір значущих смислів з безлічі потенційних комбінацій і розробка їх у руслі сформованих в цивілізації традицій і 4) вираження смислових структур за допомогою відповідних символічних форм [3]. Сенси виступають у Фенікса як предмет навчання. Навчання покликане забезпечити розвиток сенсів у всьому їх розмаїтті та забезпечити їх інтеграцію в ієрархічну систему.

У вітчизняній психології поняття сенсу найбільш повно висвітлено в працях О.Г. Асмолова, Б.С. Братуся, О.М. Леонтєва, Д.О. Леонтєва та ін. О.М. Леонтєв у своїх роботах показав, що сенс створюється в результаті відображення суб'єктом відносин, що існують між ним і тим, на що його дії спрямовані як на свій безпосередній результат (мета). Саме відношення мотиву до мети породжує особистісний смисл, при цьому змістотворна функція в цьому відношенні належить мотиву. О.Г. Асмоловим було введено поняття «динамічної смислової системи», яке характеризується не тільки похідністю від діяльності суб'єкта і від займаної ним позиції, та володіє і власним внутрішнім рухом, своєю динамікою, обумовленою складними ієрархічними відносинами між складовими динамічної смислової системи – особистісними сенсами, смисловими установками та ін. [1].

На думку Б.С. Братуся [2], загальні смислові утворення, що є основними одиницями свідомості особистості, визначають головні і відносно постійні відносини людини до основних сфер

життя – до світу, до інших людей, до самого себе. Людина має справу не з одним сенсом, а зі складною ієрархією динамічних смислових систем. Д.О. Леонтєвим було виділено три ієрархічних рівня смислової регуляції життєдіяльності особистості [3].

Проблема особистісного потенціалу щироко висвітлена в працях Д.О. Леонтєва. Під особистісним потенціалом він розуміє інтегральну характеристику рівня особистісної зрілості, а головним феноменом особистісної зрілості і формою прояву особистісного потенціалу є феномен самодетермінації особистості. Фактори особистісного потенціалу опосередковує вплив мотивації на успішність діяльності та вплив стресогенних і травматичних ситуацій на здоров'я і психологічне благополуччя. Особистісний потенціал складається з таких підструктур: потенціалу самовизначення, потенціалу реалізації і потенціалу збереження. Дані підструктури забезпечують виконання наступних основних функцій саморегуляції [4].

Що стосується особистісних змінних, які найбільш показові для оцінки особистісного потенціалу, за результатами ряду досліджень до складових особистісного потенціалу відносять автономну каузальність, життєстійкість, атрибутивний оптимізм, самоефективність, контроль за дією і толерантність до невизначеності. Для нашого дослідження найбільший інтерес становлять такі змінні, як життєстійкість, самоефективність, толерантність до невизначеності.

Отже, теоретичний огляд по нашій проблематиці дозволяє укласти, що для гармонійного функціонування особистості велика роль відводиться змісту життя та особистісному потенціалу. Адже дані компоненти визначають успішність життєдіяльності та психологічне благополуччя в самому широкому сенсі слова, що включає не тільки задоволення базових потреб і досягнення цілей, але і здоров'я, емоційне благополуччя, душевну гармонію, близькі взаємини, саморозвиток та інші характеристики повноцінного функціонування.

Мета статті – виявити особливості уявлень про сенс життя і ступінь розвитку та сформованості якісних складових особистісного потенціалу у старшокласників, позбавлених батьківського піклування.

Методика та організація дослідження. Наше дослідження проводилося на базі Донецької загальноосвітньої школи-інтернат I-III ступенів серед учнів 10-11 класів. В якості контрольної вибірки виступили старшокласники Донецької загальноосвітньої гімназії. Загальна кількість респондентів склала 67 людей,

серед яких 45 учнів гімназії (29 дівчат і 16 юнаків) та 22 учні школи-інтернату (11 дівчат і 11 юнаків) у віці 15-17 років.

Для дослідження особливостей сенсожиттєвих орієнтацій нами використовувалася методика Д.О. Леонтьєва «Тест сенсожиттєвих орієнтацій» (СЖО), для вивчення якісної сторони сенсу життя – анкета, розроблена В. Чудновським «Анкета про сенс життя» [5]. Для дослідження складових особистісного потенціалу, зокрема життєстійкості, самоефективності, толерантності до невизначеності були використані такі методики: «Тест життєстійкості» С. Мадді в адаптації Д.О. Леонтьєва, Є.І. Рассказовоь, «Шкала самоефективності» Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В. Ромека і шкала толерантності до невизначеності «MSTAT-1» Д. Маклейн в адаптації Є.Г. Луковіцькоь.

Результати дослідження та їх обговорення. Середні показники по субшкалам методики Д.О. Леонтьєва «СЖО» дозволяють говорити про те, що існують деякі відмінності у вираженості осмисленості життя в учнів гімназії та школи-інтернату (табл.1).

Таблиця 1

**Порівняння середніх показників за методикою
«СЖО» Д.О. Леонтьєва**

	Цілі	Прогрес	Результат	ЛК-я	ЛК – життя	ОЖ
Гімназія	29,7	30,7	24,5	20,1	30,5	99,3
Інтернат	27,5	25,8	21,8	18,2	26,2	85,9

Показники всієї вибірки підлітків в середньому перебувають у межах норми. Однак в учнів гімназії середні значення по всім субшкалам трохи перевищують середній бал у старшокласників з інтернату. Як можна помітити з таблиці 1, особливо відмінності за загальним показником осмисленості життя «ОЖ» і по субшкалам «Процес» і «Локус контролю – життя» (простежують рівень значущості за критерієм Стьюдента $p \leq 0,01$).

Дані відмінності свідчать про те, що старшокласники із звичайних сімей мають більш активну позицію по відношенню до свого майбутнього, проявляють характер основних відносин до світу, людей і до себе, що відображає більш високий рівень сформованості їх цінностей, сенсу життя і самосвідомості, на відміну від дітей з інтернату. Крім того, вони більше задоволені своїм сьогоdnішнім життям, можливо тому, що ростуть в повних сім'ях і мають велику ступінь свободи вибору видів діяльності. А бали у підлітків, позбавлених батьківського піклування, дозволяють припустити, що життя для них здається не таким цікавим, емоційно насиченим і наповненим сенсом, ніж могло б бути.

Діти з інтернату більш часто схильні вважати, що життя людини не підвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Результати дослідження якісної складової сенсу життя в уявленнях старшокласників за анкетною В.Е. Чудновського свідчать, що 91,3% школярів гімназії дали досить глибоке визначення сенсу життя, в той час, як тільки 56% учнів інтернату змогли відповісти на це питання. Дітям з нормальних сімей властивий більш високий рівень усвідомленості та осмисленості життя, на відміну від учнів інтернату, серед яких 24% навіть не замислювалися про таку категорію. На запитання «Чи можете Ви сформулювати зміст свого життя?», більший відсоток ствердних відповідей був отриманий у дітей з нормальних сімей (73,3%), на відміну від дітей з інтернату (40%). І навпаки, негативних відповідей більше дали діти, позбавлені батьківського піклування – 48% (майже половина від усієї підгрупи) і тільки 17,7% дітей з гімназії не змогли сформулювати сенс свого життя.

У 45,4% старшокласників гімназії та 36% старшокласників інтернату найбільш значущим виступили такі сенси, як сім'я і мета, тобто сенс бачиться у створенні своєї власної сім'ї і досягненні певної мети, наприклад: «Сенс мого життя – створити сім'ю», «Вийти заміж, створити гарну сім'ю»; «Те, до чого слід прагнути», «Заради чого треба жити». Наступною за ступенем значущості виявилася категорія «Професійне становлення» тобто, сенс бачиться в отриманні освіти, майбутньої професії, роботі, наприклад: «Вступити до університету», «Здобути вищу освіту, влаштуватися на роботу» – 29,6% у старшокласників як гімназії, так і школи-інтернат. Третє місце займає категорія «Служіння і допомога іншим людям, суспільству», тобто приносити користь, гідно прожити життя.

Розглядаючи питання «Яке значення має наявність сенсу життя для кожної людини?», 77,7% гімназистів відповіли «велике значення», а із старшокласників інтернату так само відповіли лише 48%, що говорить про меншу осмисленість останніх свого соціального значення, своєї діяльності і розуміння важливості наявності сенсу свого життя у людини.

При порівнянні отриманих результатів у 2-х підгрупах по субшкалам «Тесту життестійкості» вдалося на 1% -му рівні статистичної значущості виявити певні відмінності, які свідчать про те, що для дітей, позбавлених батьківського піклування, властиве почуття відхилення, відчуття себе «поза» життям, відсутність контролю над подіями, на відміну від дітей з гімназії, які відчують, що самі вибирають власну діяльність і свій шлях.

Значущі відмінності за шкалою «контроль» говорять про те, що підлітки гімназії більше переконані в тому, що боротьба дозволяє вплинути на результат діяльності, нехай навіть цей вплив не абсолютний і успіх не гарантований, вони відчують, що самі вибирають власну діяльність і свій шлях. А дітям з інтернату властиво відчуття власної безпорадності, відсутність контролю над подіями.

Крім всього вищевказаного, діти з нормальних сімей переконані в тому, що все те, що з ними трапляється, сприяє їх розвитку за рахунок знань, видобутих з досвіду, – неважливо, позитивного або негативного, на відміну від дітей, позбавлених батьківської опіки, які більш закриті навколишньому світу і менш здатні розглядати життя як спосіб набуття нового досвіду, знань з подальшим їх використанням. Тому дана категорія підлітків менш стійка перед стресогенними чинниками і більш схильна до виникнення почуття напруженості в складних ситуаціях.

Що стосується такого компонента особистісного потенціалу як самоефективність, то при порівнянні середніх показників за методикою «Самоефективність» не було виявлено особливих відмінностей. Це говорить про те, що в цілому для всієї вибірки досліджуваних характерна віра в те, що вони в змозі вести себе таким чином, що це призведе до бажаного результату. Однак при відсотковому розподілі показників у відповідності з нормою, запропонованою автором, виявилось, що відсоткова кількість учнів гімназії, оцінки яких перевищують межі норми (59%), вища таких учнів інтернату (36,4%). Ці результати свідчать про те, що більш високий рівень самоефективності властивий дітям зі звичайних сімей, тобто вони воліють братися за більш складні завдання, ставлять перед собою більш високі цілі і наполегливіше їх домагаються, ніж діти з інтернату.

Аналізуючи результати методики «Толерантність до невизначеності» за допомогою використання критерію Стюдента, не вдалося виявити особливих відмінностей у 2-х підгрупах. Це свідчить про те, що когнітивне оцінювання невизначеності, емоційне реагування і певні поведінкові реакції у підлітків обох підгруп в цілому дуже схожі і нічим не відрізняються.

Крім визначення особливостей сенсу життя та особистісного потенціалу, нам вдалося простежити закономірності у відношенні того, як рівень сформованості смислової сфери взаємозалежний зі ступенем розвитку складових особистісного потенціалу (табл. 2). Більше значущих позитивних зв'язків було отримано в підгрупі учнів з нормальних сімей. Так показники по субшкалам

«Залучення», «Контроль» та загальним показником життєстійкості позитивно корелюють з усіма факторами опитувальника «СЖО».

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу показників методики «СЖО» з показниками за методиками «Тест життєстійкості», «Самоефективності», «Толерантність до невизначеності» в обох підгрупах

Категорії		Складові особистісного потенціалу						
		Залуч.	Контроль	Пр.ризик	ОЖ	Самоеф.	ТН	
ОЖС	Гімназія	Мета	0,55**	0,52**	0,15	0,48**	0,24	0,52**
		Процес	0,64**	0,34*	0,14	0,46**	0,33*	0,50**
		Результат	0,54**	0,36*	0,24	0,46**	0,18	0,42**
		ЛК-Я	0,50**	0,51**	0,22	0,49**	0,31*	0,52**
		ЛК-життя	0,47**	0,35*	0,26	0,42**	0,29*	0,46**
		ОЖ	0,63**	0,47**	0,19	0,52**	0,24	0,56**
	Інтернат	Мета	0,49*	0,23	0,06	0,38	0,52*	0,36
		Процес	0,56**	0,50*	0,22	0,57**	0,57**	0,41
		Результат	0,46*	0,23	0,04	0,39	0,43*	0,36
		ЛК-Я	0,37	0,30	-0,06	0,32	0,31	0,47*
		ЛК-життя	0,77**	0,46*	0,53**	0,79**	0,71**	0,61**
		ОЖ	0,39	0,43*	0,03	0,36	0,28	0,42*

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$; ТН – толерантність до невизначеності, ОЖ – життєстійкість.

Це свідчить про те, що для дітей з нормальних сімей з більш високим рівнем свідомості життя, з наявністю цілей у майбутньому, з упевненістю в собі як особистості, з відчуттям більш продуктивною та осмислено прожитою частиною життя властива велика залученість в події. Ці діти більше отримують радість від діяльності і більше впевнені в ефективності своєї активної позиції, що сприяє більш високій вираженості життєстійкості в стресових ситуаціях і допомагає таким учням протистояти негативним наслідкам.

Що стосується підгрупи учнів інтернату, то тут було отримано менше значимих зв'язків і є свої особливості. Так фактор «Мета» опитувальника «СЖО» на 5% -му рівні статистичної значущості позитивно пов'язаний лише з таким компонентом життєстійкості, як залученість. Це говорить про те, що наявність мети в майбутньому, яка надає життю осмисленість, значно впливає на активність позиції людини в сьогоденні.

При корелюванні показників по субшкалам «Локус контролю – Я» з компонентами життестійкості не було виявлено значущих зв'язків, тому не можна стверджувати, що уявлення про себе як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, значно впливає на розвиток і вираженість життестійкості в підгрупі іспитових з інтернату. А ось показники за шкалою «Локус контролю – життя» корелюють з усіма компонентами життестійкості на 1% -му («Залученість», «Прийняття ризику», «Життестійкість») і 5% -м («Контроль») рівнях статистичної значущості. Це свідчить про те, що переконаність таких підлітків в тому, що вони самі здатні контролювати своє життя, приймати рішення і втілювати їх у життя значно впливає на розвиток життестійкості і допомагає вистояти їм у важких життєвих ситуаціях.

Отже, можна відзначити, що в підгрупі підлітків з нормальних сімей рівень осмисленості життя значно впливає на формування переконань людини про себе, про діяльність, про оточуючих і, як наслідок, на рівень і вираженість такого компонента особистісного потенціалу як життестійкість. У підгрупі підлітків, позбавлених батьківського піклування, так стверджувати однозначно не можна, адже, як було відмічено, показники осмисленості життя значуще корелюють лише з деякими компонентами життестійкості. Однак, тим не менш, можна з упевненістю говорити, що осмисленість таки пов'язана з життестійкістю і сприяє розвитку та формуванню окремих її компонентів у всій вибірці підлітків, позначається на ставленні людини до змін, і її можливостях скористатися наявними внутрішніми ресурсами, які допомагають ефективно управляти ними і визначають, наскільки особистість здатна впоратися з труднощами і змінами.

Результати кореляційного аналізу за методиками «СЖО» і «Самоефективності» дозволяють стверджувати, що існує взаємозв'язок самоефективності з окремими смисложиттєвими орієнтаціями. В якійсь мірі рівень осмисленості життя має значення для ступеня вираженості самоефективності, тільки велику роль грає уявлення випробуваних про те, чи наповнене їх життя змістом і наскільки вони самі можуть контролювати події, що відбуваються.

Що стосується показника толерантності до невизначеності, то у підлітків із звичайних сімей були отримані позитивні значущі кореляції з усіма субшкалами методики «СЖО», на відміну від показників у старшокласників інтернату, які значимо корелюють лише з двома аспектами локусу контролю і із загальним рівнем свідомості.

Тому, такі результати дозволяють говорити про те, що підлітки зі звичайних сімей більше схильні перемикатися з однієї дії на іншу при наявності проблем з досягненням мети, на відміну від дітей, позбавлених батьківського піклування, які не відчують себе «господарями життя», не здатні повною мірою контролювати дійсність і вільно приймати, втілювати рішення в життя, що негативно позначається на успішності їх діяльності.

Висновки. Існують певні особливості в уявленнях про сенс життя, рівні сформованості смислової сфери і компонентів особистісного потенціалу у підлітків, позбавлених батьківського піклування. Діти з інтернату, на відміну від підлітків з повних сімей, представляють своє життя менш осмисленим і продуктивним, зазнають труднощів у формулюванні смислів, в саморегуляції діяльності, не вірять у свої внутрішні сили, що сприяють їх розвитку та розкриттю всіх можливостей. Це говорить про те, що соціальне середовище, в якому ростуть старшокласники з інтернату, негативно впливає на вірне розуміння ними сенсу життя і не сприяє розкриттю моральної сили, яка є основою подолання життєвих труднощів і реалізації особистісного потенціалу.

Вдалося встановити певний взаємозв'язок сенсу життя з компонентами особистісного потенціалу. Старшокласники, як з нуклеарних сімей, так і позбавлені батьківського піклування, які приділяють більше значення сенсу життя, показують більш високу ступінь вираженості таких компонентів життєстійкості як залученість і контроль, більш високі показники самоефективності. Це проявляється в тому, що вони більше покладаються на свої сили і вірять в свій особистісний потенціал.

Отже, результати дослідження свідчать про те, що з дітьми, позбавленими батьківського піклування, необхідна цілеспрямована робота, що полягає в системі психолого-педагогічних впливів, спрямованих на більш чітку конкретизацію смислів і одночасно на активізацію механізмів функціонування смислової сфери, а також на розвиток складових особистісного потенціалу, зокрема життєстійкості та самоефективності.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во Моск. ун-ту, 1990. – 255 с.
2. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности / Б.С. Братусь // Вести Моск. ун-ту. Сер. 14: Психология. – 1981. – № 2. – С. 46-56.

3. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1999. – 487 с.
4. Личностный потенциал: структура и диагностика / Под ред. Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2011. – 680 с.
5. Чудновский В.Э. Становление личности и проблема смысла жизни: избранные труды / В.Э. Чудновский. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НВО «МОДЕК», 2006. – 768 с.
6. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

In this research there were explored some features of conceptions about meaning of life, degree of development and formation of personal potential's parts with teenagers deprived of paternal care. The lower level of development of sense sphere and separate parts of personal potential (hardiness and self-effectiveness) was determined to belong to this children's category contrast to children from complete family, namely these children image their life as less sense and effective, have difficulties with forming senses and regulating of activity. Also the teenagers devoid of paternal care don't believe in their internal potency which contributes to developing and disclosing of all possibilities. The social environment in which children devoid of paternal care are growing influence negatively on correct understanding of meaning of life and don't promote to opening moral potent which is the base of realization of personal potential.

Moreover, a definite connection of meaning of life with parts of personal potential was determined. Children from full family devoid of paternal care who attend more significance to sense of life show higher level of such hardiness parts as involvement and control, higher results of self-effectiveness. So they more bank on their powers, surmount life difficulties and believe in own personal potential. Thus, results of research certify that there is essential of practical work leveled at concreteness of senses and also at development of personal potential parts, namely hardiness and self-effectiveness.

Keywords: meaning of life, personal potential.

Отримано: 17.01.2013 р.